



Tovuz-Qazax rayonunda mövcud fermer təsərrüfatlarının iqtisadi modelinin tətbiqi

Sədaqət Adıgözəlova^{1*} , Kəlimət Abdullayeva¹ , Alidə Hüseynova¹

Xülasə. Azərbaycanın Tovuz-Qazax iqtisadi rayonunun təsərrüfatlarında müasir iqtisadi modellərin tətbiqi istehsalın intensivləşdirilməsinə, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına və təbii sərvətlərdən səmərəli istifadəyə yönəlib. Hazırda əhalinin ərzaq təhlükəsizliyini daxili istehsal hesabına təmin etmək üçün dövlət səviyyəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən səylər arasında fermer təsərrüfatları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatı istehsal kooperativləri aşağıdakı fondları yarada bilərlər: kooperativin müəyyən edilmiş bonus sistemi çərçivəsində aralıq və yekun fəaliyyət nəticələrinə əsasən ödənişləri təmin edən məbləğdə maddi təşviq fondu yaradılır. İstehsal dövrünün uzunluğuna görə dividendlər maliyyə ilinin sonunda bir dəfə ödənilir. Aralıq dividend kooperativ rəhbərliyinin təklifi ilə müşahidə şurası tərəfindən elan edilir və sabit məbləğdədir. Yekun dividend, üzvlərin ümumi yığıncağı tərəfindən ilin nəticələrinə əsasən, aralıq dividendlərin ödənilməsi nəzərə alınmaqla elan edilir. Maddi inkişaf fondu, paylanmış mənfəətdən birbaşa tutulmalar və kooperativ üzvlərinin səhm töhfələrini doldurmaq üçün istifadə edilən kooperativ ödənişlərindən formalaşır. İstehsalın inkişafına ayrılan mənfəət kooperativ üzvləri arasında mənfəət əldə etmək üçün verdikləri əmək töhfələrinə mütənasib olaraq bölüşdürülür.

Açar sözlər: Tovuz-Qazax rayonu, heyvandarlıq, fermer təsərrüfatı, taxılçılıq, iqtisadi model

¹ AR ETN Aqrar Problemlər İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

* Məsul müəllif. E-poçt: sedaget.adigozalova@mail.ru

Daxil oldu: 10 Fevral 2026; Qəbul edildi: 13 May 2026; Onlayn dərc edildi: 30 May 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyası (CC BY-NC 4.0) şərtləri altında paylanan açıq girişli məqalədir.

Application of the Economic Model of Existing Farms in the Tovuz-Gazakh Region

Sadagat Adigozalova^{1*} , Kelimet Abdullayeva¹ , Alida Huseynova¹

Abstract. The application of modern economic models in the farms of the Tovuz-Gazakh economic region of Azerbaijan is aimed at intensifying production, increasing competitiveness and efficient use of natural resources. Currently, complex measures are being implemented at the state level to ensure the food security of the population through domestic production. Among the efforts made in this direction, farms are of particular importance. Agricultural production cooperatives may create the following funds: a material incentive fund is created in the amount that provides payments based on the interim and final results of the cooperative's activities within the framework of the established bonus system. Dividends are paid once at the end of the financial year, depending on the length of the

production cycle. The interim dividend is declared by the supervisory board at the proposal of the cooperative management and is in a fixed amount. The final dividend is declared by the general meeting of members based on the results of the year, taking into account the payment of interim dividends. The material development fund is formed from direct deductions from distributed profits and cooperative payments used to replenish the share contributions of cooperative members. Profits allocated for the development of production are distributed among cooperative members in proportion to their labor contributions to obtain profits.

Keywords: *Tovuz-Gazakh region, livestock, farming, grain growing, economic model*

¹ Institute of Agrarian Problems of the Academy of Sciences of the Republic of Azerbaijan, Baku, Azerbaijan

* Corresponding author. E-mail: sedaget.adigozalova@mail.ru

Received: 10 February 2026; Accepted: 13 May 2026; Published online: 30 May 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Hazırda əhalinin ərzaq təhlükəsizliyini daxili istehsal hesabına təmin etmək üçün dövlət səviyyəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən səylər arasında taxılçılığın inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dənli bitkilər heyvandarlıq üçün əsas yem mənbəyi, yüngül və qida sənayesi üçün işə xammaldır. Çoxməqsədli taxıl çörək, qənnadı məmulatları, makaron, dənli bitkilər və digər məhsulların istehsalında, eləcə də tibbi, kosmetik, texniki və digər məqsədlər üçün istifadə olunur. Bu kontekstdə Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda taxıl istehsalının ərazi təşkilinin iqtisadi və coğrafi məsələlərinin öyrənilməsi böyük elmi və praktik əhəmiyyət kəsb edir. Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda taxıl istehsalının inkişafını öyrənməkdə əsas məqsəd bölgənin təbii ehtiyat potensialını dəqiq qiymətləndirmək və bölgədəki çörək zavodları, taxıl emalı zavodları, un dəyirmanları və un fabrikləri kimi emal müəssisələrinin ərazi təşkilini araşdırmaqdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün ilk növbədə aşağıdakılar vacibdir: - Taxıl istehsalının ərazi təşkilinə təsir edən təbii şəraitin və potensial imkanların iqtisadi qiymətləndirilməsini aparmaq; - Taxıl istehsalının inkişafındakı mövcud tendensiyləri təhlil etmək və öyrənmək; - Tədqiqat ərazisinin əsasən dağlıq bölgə olduğunu nəzərə alaraq, yüksək taxıl məhsuldarlığına nail olmaq üçün relyefə uyğun olaraq intensiv kənd təsərrüfatı üsullarına keçmək; - Taxıl istehsalının ərazi təşkilinin inkişaf perspektivlərini əsaslandırmaq.

Tədqiqat

İqtisadi rayonun müxtəlif təbii şəraiti və zəngin təbii sərvət potensialı kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradır (Koshelev və Chervonnyh, 2016). Buna görə də yerli topoqrafiyanın öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi rayonun mürəkkəb topoqrafiyası əsasən Gəncə-Qazax, Ceyrançöl, Xunam, Qarayazı, Şınıx-Dəstəfur, Şahdağ, Çinqıldağ, Şəkərbəyli, Qararaca-ça və Çobandağ dağ silsilələrindən, eləcə də bir neçə dağarası hövzədən ibarətdir (Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası, 2021; Agakishiyeva və Aliyeva, 2025). Bölgənin unikal topoqrafiyası müxtəlif aqroiqlim, torpaq və bitki ehtiyatları, eləcə də su ehtiyatları ilə nəticələnmişdir. Bu da öz növbəsində bitkiçilik, xüsusən də taxılçılıq üçün faydalı təsir göstərir.

Qarşımızda duran əsas məsələlər mövcud problemlərin elmi və nəzəri əsaslandırılması və tətbiqidir. Bölgədəki taxılçılıq təsərrüfatlarının əsas problemi dağlıq relyefə görə ərazinin yüksək yamaçlı olmasıdır ki, bu da burada baş verən eroziya proseslərini sürətləndirir. Digər tərəfdən, burada quraq

şəraitdə taxılçılığın inkişafı, suvarma sistemlərinin qurulması və dağlıq ərazilərə kifayət qədər su təchizatının olmaması taxıl məhsuldarlığını azaldır. Respublikanın digər bölgələri ilə müqayisədə Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda tez-tez baş verən daşqınlar (ildə 6-8 dəfə) taxıl bitkilərinə ciddi ziyan vurur. Hər bir bölgədə taxıl emalı müəssisələrinin olmaması, sərhəd bölgələrində bu sektorda məşğulluq imkanlarının olmaması, eləcə də əhalinin artması taxılçılığın inkişafına mane olan əsas problemlərdəndir. İqlim şəraiti bölgədə taxıl istehsalının ərazi təşkilinə təsir edən əsas amillərdən biridir. Əlverişli fiziki və coğrafi şərait sayəsində Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu müxtəlif iqlimə malikdir. Gəncə-Qazax maili düzənliyi və Ceyrançöl çölü əsasən yarımsəhra və quru çöl iqliminə malikdir, isti, quru yay və mülayim qış fəslı kənd təsərrüfatı fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaradır. Dağətəyi və ovalıq ərazilərdə qışı quru keçən mülayim, isti iqlim fəslı mövcuddur. Əsasən vegetasiya dövründə yağan yağıntılar sorqo becərilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Bundan əlavə, müxtəlif iqlim ildə iki dəfə taxıl bitkiləri (qışlıq buğda və qarğıdalı) yetişdirmək üçün əlverişlidir. Orta dağlıq bölgədə qışı quru keçən soyuq iqlim, yüksək dağlıq ərazilərdə isə dağ tundra iqlimi fəslı kənd təsərrüfatı fəaliyyətini qeyri-mümkün edir (Abasov, 2013; Altuxov, 2014; Zeynalı, 2005).

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda taxıl istehsalının ərazi təşkilinə təsir edən ən vacib amillərdən biri torpaq ehtiyatlarıdır. İqtisadi rayonun torpaqları ümumiyyətlə münbitdir və relyefdən və iqlim şəraitindən asılı olaraq dəyişir. Gəncə-Qazax maili düzənliyində açıq şabalıdı, şabalıdı, boz və boz-qəhvəyi torpaqlar geniş yayılmışdır. Dağətəyi ərazilərdə yüksək münbit şabalıdı və tünd şabalıdı torpaqlarına, orta dağ və dağ yamaclarında isə qara torpaqlara, soyuq iqlimlərdə subalp və alp çəmənliklərində isə dağ çəmən torpaqlarına rast gəlinir (Azərbaycan Respublikasının Coğrafiyası..., 2014). Taxılçılıq da daxil olmaqla müxtəlif bitkiçilik sahələrinin ixtisaslaşması, əkin sahələrinin genişləndirilməsi və məhsuldarlığın artırılması üçün tədqiqat bölgəsi səmərəli və effektiv torpaq idarəçiliyinə ehtiyac duyur. Beləliklə, iqtisadi rayonun bütün təsərrüfat kateqoriyaları üzrə ümumi torpaq sahələri 201.200 hektara və ya respublikanın ümumi torpaq sahələrinin 8,5%-nə bərabərdir. Ümumi torpaq fondunun 189 min hektarı və ya 8,3%-i kənd təsərrüfatına yararlıdır ki, bunun da 111,6 min hektarı və ya 59%-i əkin sahələridir, bunlardan: 8146 hektarı və ya 4,2%-i çoxillik əkinlər, 3204 hektarı və ya 1,7%-i şum torpaqlar, 18,5 min hektarı və ya 9,7%-i biçənəklər, 45,4 min hektarı və ya 24%-i otlar və 2561 hektarı və ya 1,4%-i istifadəsiz torpaqlardır (Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı ..., 2024).

Respublikada davam edən torpaq islahatı ölkənin torpaq ehtiyatlarında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olmuşdur (Azərbaycanda ətraf mühit, 2025). Beləliklə, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda özəlləşdirmə siyasəti nəticəsində ümumi torpaq fondunun 21.700 hektarı və ya 10,2%-i dövlət mülkiyyətində, 597 hektarı və ya 3,3%-i bələdiyyə mülkiyyətində, 33 hektarı və ya 0,2%-i isə özəl mülkiyyətdədir (Azərbaycan Respublikasının Coğrafiyası..., 2015). Bu torpaqlardan düzgün və səmərəli istifadə qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biridir. Bu məqsədə çatmaq üçün torpaq şəraiti əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmış, vaxtında meliorasiya və aqrotexniki tədbirlər görülmüş, müasir standartlara cavab verən suvarma sistemləri yaradılmışdır. Tarixi mənbələrə görə, Qazax-Tovuz iqtisadi-coğrafi bölgəsi suvarılan əkinçiliyin qədim bir ərazisidir. Hələ eramızdan əvvəl I əsrdə Kəhriz suvarma sistemlərindən dağətəyi ərazilərin suvarılması üçün istifadə olunurdu. Drenaj və suvarma şəbəkələrinin və mühəndislik qurğularının tikintisinə XIX əsrin ikinci yarısında başlanılıb. Bu illərdə Qarayazı düzənliyinin torpaqlarının suvarılması üçün Cənubi Qafqazın ən böyük suvarma sisteminin təməli qoyulub (Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı., 2005).

Hazırda Qazax-Tovuz iqtisadi bölgəsinin əsas suvarma suyu mənbələri Kür çayı hövzəsinə aid olan Ağstafaçay, Həsənsu, Tovuzçay, Yesrikçay, Axınca, Zəyəmçay, Ceyri, Şəmkirçay və digər çaylardır ki, onların ümumi uzunluğu 6554 km və sahəsi 523 km²-dir. Bu çayların illik axını qeyri-bərabər paylanıb. Ərazidən axan çayların ümumi axınını tənzimləmək üçün bir neçə su anbarı tikilib. Buna misal olaraq İncəsü, Çöğaz, Ağstafa, Xatınlı, Axınca, Şəmkir və Yenikənd su anbarlarını göstərmək olar.

Regionda iqtisadi modellərin tətbiqinin əsas aspektlərinə aşağıdakılar daxildir: *Taxıl istehsalının intensivləşdirilməsi*: Tədqiqatlar göstərir ki, gəlirləri artırmaq üçün müasir kənd təsərrüfatı texnologiyalarından, yüksək məhsuldar sortlardan və təkmilləşdirilmiş emal müəssisələrindən (un dəyirmanları, yem dəyirmanları) istifadəni əhatə edən ekstensiv metodlardan intensiv metodlara keçid zəruridir. *Elektron kənd təsərrüfatı*: Elektron Kənd Təsərrüfatı İnformasiya Sisteminin (EKTİS) tətbiqi subsidiyaların şəffaflığını, bitkilərin peyk monitorinqini və avadanlıqların, gübrələrin və toxumların onlayn qeydiyyatını təmin edir. *Kooperativ və ailə təsərrüfatı modeli*: Davamlılığını artırmaq üçün kooperativ kiçik və ailə təsərrüfatlarına, xüsusən də heyvandarlıqda (südçülük) vurğu edilir. *İqtisadi şaxələndirmə*: Dağlıq və dağətəyi ərazi nəzərə alınmaqla, modellər yalnız məhsul istehsalının deyil, həm də Tovuz və Gədəbəy rayonlarında aqroturizmin (ekoturizm, sağlamlıq və rifah) inkişafını əhatə edir (Azərbaycanda turizm, 2025; Əliyev, 2023; Həsənov, 2021). Risklərin qiymətləndirilməsi: Bölgədə sel təhlükəsi nəzərə alınmaqla, iqtisadi modellər təsərrüfatların ərazi təşkili üçün xəritələşdirmə və risklərin qiymətləndirilməsini əhatə edir.

Nəticə

Bu modellərin tətbiqi, istehsalın əsasını torpaq və avadanlıqlara xüsusi mülkiyyət təşkil etdiyi natural təsərrüfatdan bazar münasibətlərinə keçməyə kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Abasov, İ.A. (2013). *Azərbaycan və Dünyanın Kənd Təsərrüfatı*. Şərq-Qərb.
2. Altuxov, A.İ. (2014). *Rusiyada taxılçılığın və taxıl bazarının inkişafındakı əsas tendensiyalar*. Elm.
3. Agakishiyeva, G.R., Aliyeva, A.M. (2025) Ispol'zovaniye turisticeskogo potentsiala Shakhdagsskogo natsional'nogo parka Azerbaydzhana. *Regional'nyye geosistemy*, 49(3), 561–572.
4. *Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası, Fiziki coğrafiya*. (2014). AMEA.
5. *Azərbaycanın Kənd Təsərrüfatı*. (2024). Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.
6. *Azərbaycanda ətraf mühit*. (2025). Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.
7. *Azərbaycanda turizm*. (2025). Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.
8. Əliyev, F. (2023). *Azərbaycanın turizm coğrafiyası*. ADPU nəşri.
9. Həsənov, E. (2021). *Regional iqtisadi inkişaf və ekoturizm siyasəti*. Elm nəşriyyatı.
10. Həsənov, M.S. (2021). *Müasir iqlim dəyişikliyinə Azərbaycan kənd təsərrüfatına təsiri*. Elm.
11. Koshelev, B.S., Chervonnyh, M.I. (2016). Prospects of Development of Competitive Advantages of Grain Manufacture. *Vestnik of Omsk SAU*, 2(2), 63–66.
12. Zeynalli, A.T. (2005). *Azərbaycanın kənd təsərrüfatı coğrafiyasının müasir problemləri*. Elm.